

Fernando Pessoa's andere vaderland

Door Richard Zenith / vertaling: Jabik Veenbaas

'Mijn vaderland is de Portugese taal,' aldus de fameuze woorden die Fernando Pessoa gebruikte in zijn *Boek der rusteloosheid*, waarmee hij benadrukte dat zijn vaderlandsliefde geen geografisch of politiek, maar een talig en literair karakter had. Pessoa hield van taal, en vooral van zijn moedertaal. Maar hij had ook een tweede 'vaderland' – de Engelse taal, en als jongeman had hij de ambitie om een groot dichter te worden in de taaltraditie van Shakespeare. Dat was niet meer dan natuurlijk, omdat de auteur in spe vrijwel zijn gehele schoolopleiding ontving in de Engelse taal.

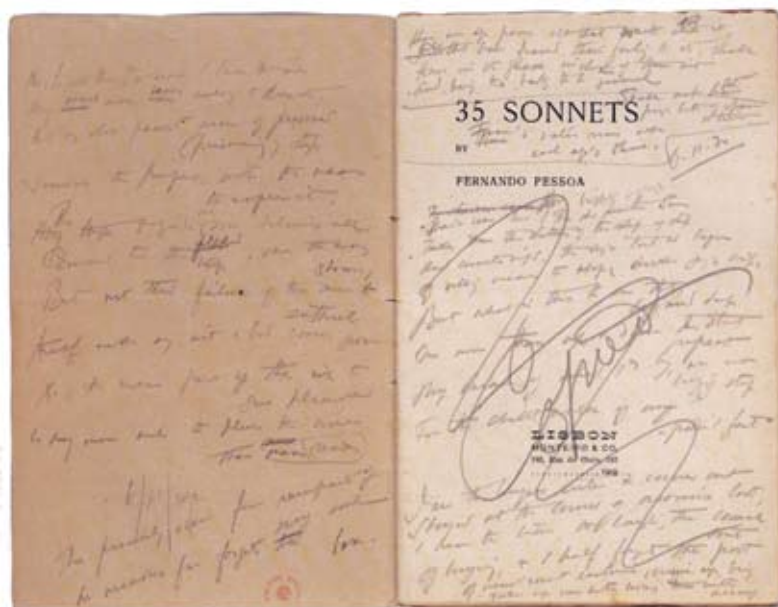
Pessoa werd in 1888 geboren in Lissabon en hij verloor zijn vader toen hij vijf jaar oud was. Zijn moeders tweede echtgenoot was consul van Portugal in Durban, Zuid-Afrika, waar Pessoa van zijn zevende tot zijn zeventiende woonde. Hoewel de Engelse taal nieuw voor hem was, onderscheidde de jonge Fernando zich al snel van zijn klasgenoten door zijn verbale begaafdheid. De rector van de Durban High School eiste veel van zijn leerlingen, maar Pessoa had zijn aansporingen niet echt nodig. Hij was verlegen en hield niet van sport, maar hij leerde graag en had een enorme leeshonger; hij hield vooral van Shakespeare, Milton en de Engelse romantische dichters (Keats, Shelley, Byron, Wordsworth), en verder van de prozisten Edgar Allan Poe en Thomas Carlyle. Hij las ook Frans en blonk uit in Latijn.

Omdat Pessoa's eerste poëtische voorbeelden voornamelijk Engelstalig waren, schreef hij zijn eerste verzen in het Engels. Het oudste gedicht dat er van hem overgebleven is, 'Separated from thee', ontstond kort voor zijn dertiende verjaardag. Vrijwel alle gedichten die Pessoa in Durban schreef waren Engelstalig, en hij ondertekende ze dikwijls met de naam Charles Robert Anon, zijn eerste literaire alter ego met een substantiële productie. Pessoa's volwassen 'heteroniemen' – voor wie hij

biografieën en literaire stijlen bedacht – verschenen in 1914 als bij donderslag op het toneel, en in het Portugees, maar zijn twee belangrijkste preheteroniemen drukten zich uit in het Engels. Charles Robert (oftewel 'C.R.') Anon, de ondertekenaar van brieven en gedichten die naar Durban's belangrijkste krant werden opgestuurd, werd gevolgd door de nog productievere Alexander Search, naar verluidt de auteur van haast tweehonderd gedichten.

Search verscheen ongeveer een jaar nadat Pessoa naar Lissabon terugkeerde, in 1905, om daar een letterenstudie aan te vangen. De studie verveelde hem of duurde hem te lang en hij gaf er de brui aan zonder zijn bul te hebben behaald; hij gaf zijn energie liever aan zijn eigen lezen en schrijven. Hij bedacht andere preheteroniemen, onder meer een Fransman, Jean Seul, maar nog altijd was zijn poëtische productie vrijwel geheel Engelstalig. Toen hij dertien was, had het gezin een jaar in Portugal doorgebracht. Daar schreef de ontluikende auteur een aantal gedichten in het Portugees (waarvan er een in een Lissabonse krant werd gepubliceerd) en demonstreerde hij zijn meesterschap in allerlei poëzievormen, bijvoorbeeld in het sonnet, maar pas laat in 1908 – drie jaar nadat hij voorgoed naar zijn geboorteland was teruggekeerd – begon hij opnieuw gedichten in zijn moedertaal te schrijven.

In de jaren 1910 beleefde Pessoa een bloeitijd als Portugees dichter, of hij nu onder zijn eigen naam schreef of onder die van zijn heteroniemen: Alberto Caeiro, Álvaro de Campos en Ricardo Reis. Toch droomde hij er nog steeds van om een beroemd Engelstalig dichter te worden. Gedurende dit hele decennium dichtte hij onverdroten door in beide talen. Shakespeare, zijn literaire idool, was de schrijver die hij trachtte te evenaren en zo mogelijk te overtreffen. Pessoa was niet alleen onder de indruk van

Uitgave van Lisboa, Monteiro e Co, 1918, uit de verzameling Manuel Vilhena de Carvalho

Heimwee naar vereeuwiging

De Engelse gedichten van Fernando Pessoa

dinsdag 15 juni, 21.30 uur ▶ kleine zaal

Sinds 2000 geeft Uitgeverij De Arbeiderspers de prachtige Pessoa-reeks uit. Deze avond wordt de jongste uitgave in die reeks gepresenteerd: *Heimwee naar vereeuwiging. De Engelse gedichten van Fernando Pessoa*. De bundel bevat de 35 Engelse sonnetten waarmee Pessoa, nog voordat hij ook maar een woord in het Portugees publiceerde, in 1918 debuteerde. August Willemssen (1936-2007) maakte van het vertalen van Pessoa zijn levenswerk. De langere gedichten in *Heimwee naar vereeuwiging*, 'Epithalamium' en 'Antinous', zijn nog door hem gemaakt. Maarten Asscher vertaalde de overige gedichten. Tijdens het programma leest hij enkele van zijn vertalingen van Pessoa's sonnetten. Peter Goedhart zingt liederen geïnspireerd door Pessoa's *Lied van de Zee*.

Meertalige dichters

Ook enkele festivaldichters zijn meertalig: Katia Kapovich (Russisch en Engels) en Nyk de Vries (Fries en Nederlands). Zij laten in voordracht en gesprek zien welke invloed de keuze voor de ene of de andere taal heeft op vorm en inhoud van de poëzie.

Presentatie: Jan Baeke

Shakespeares werk, maar ook van het bijzondere vermogen van de Elizabethaanse dichter en toneelschrijver om persoonlijkheden te creëren. Lang voordat Harold Bloom op briljante wijze beargumenteerde dat Shakespeare ons uitvond – omdat hij voordien schimmige zones van de menselijke psyche een levendige dramatische vorm verleende – kwalificeerde Pessoa de bard in zijn *Boek der rusteloosheid* al als de 'schepper van het wereldbewustzijn'. Pessoa typeerde zichzelf niet als dichter, maar in wezen als dramaticus, als dramatisch dichter, en hij vergeleek zichzelf dikwijls met Shakespeare; hij zei dan dat zijn heteroniemen net Hamlets waren, met het verschil dat hij geen toneelstuk schreef waarin ze over het voetlicht werden gebracht.

Volgens Pessoa was zijn eigen leven het toneel waarop Álvaro de Campos en de rest van het heteronieme gezelschap spontaan uitdrukking gaven aan wat er in hen – en in hemzelf – leefde. Het was alsof hij zijn hele ik in de door hem bedachte anderen had gelegd en ze vervolgens de vrijheid had gegeven. Met deze extreme vorm van depersonalisatie, getypeerd als een 'drama dat in mensen in plaats van in bedrijven was opgedeeld', ondernam hij zijn meest diepzinnige poging om Shakespeare naar de kroon te steken. De sonnetten die hij in het Engels schreef vormden een andere, die meer voor de hand lag en minder succes had.

Pessoa vertelde een vriend eens dat hij Shakespeares 'complexiteit' wilde herscheppen in een 'moderne versie'. En in zekere zin lukte dat. Shakespeares 154 sonnetten gaan allemaal over de liefde, terwijl in Pessoa's sonnetten een breed scala aan thema's aan de orde komt, die vooral een filosofisch karakter hebben: schijn versus werkelijkheid, de onmogelijkheid om anderen of onszelf echt te kennen, de tirannie van de tijd en het lot en het ondoorgroondelijke raadsel van het bestaan. Hoewel deze thema's niet speciaal modern zijn, kun je de manier waarop Pessoa ze in sonnetvorm behandelde vernieuwend noemen. En het

staat buiten kijf dat zijn Engelse sonnetten – met hun door streepjes verbonden samengestelde woorden, hun paradoxen en hun enigszins verwrongen syntaxis – tenminste even complex zijn als die van Shakespeare. Maar worden het daarmee ook goeie gedichten?

Pessoa publiceerde zijn *35 Sonnets* in 1918 en zond een exemplaar naar de *Times Literary Supplement*, dat er een recensie aan wijdde waarin werd vastgesteld dat ze waardevolle dingen te zeggen hadden en dat ze die dingen zeiden door middel van 'ultra-Shakespeariaanse Shakespearianismes'. De recensie was in essentie positief en wellicht heeft Pessoa met voldoening op zijn 'ultra-Shakespeariaanse' wapenfeit teruggekeken. Toch vertoont het werk grote gebreken. Bij Shakespeare vloeien de talige problemen van de sonnetten voort uit de problematische ideeën en gevoelens die hij zo scherpzinnig traceert in zijn wereld van liefde en die de hele wereld der menselijke emoties in haar kielzog meevoert. In de *35 Sonnets* is sprake van twee niveaus – dat wat er gezegd wordt en de woorden die daarvoor worden aangewend. Die niveaus spiegelen elkaar en staan in onderlinge wisselwerking, maar ze vormen geen organisch geheel.

Zowel in de sonnetten als in de vele andere gedichten die hij in het Engels schreef, werd Pessoa gehinderd door zijn kennis van een taal die – hoe gek het ook mag klinken – te poëtisch was. In Zuid-Afrika had de toekomstige grote schrijver weinig vrienden, en thuis sprak hij Portugees. Hij was enorm bedreven in de Engelse taal, maar zijn Engels was te academisch en te literair. Het was niet organisch, het leefde niet, zoals zijn moedertaal. Hoe Pessoa ook zijn best deed, zijn Engelstalige poëzie had geen verbinding met de baarmoeder. Toch bevat ze tal van frappante passages, en richt ze zich op dezelfde thema's die ons in zijn Portugese verzen fascineren. In zo'n geval bestaat er een gerede kans dat de vertaling het origineel kan verbeteren en verhelderen – wanneer de vertaler althans even competent is als August Willemssen. ◀